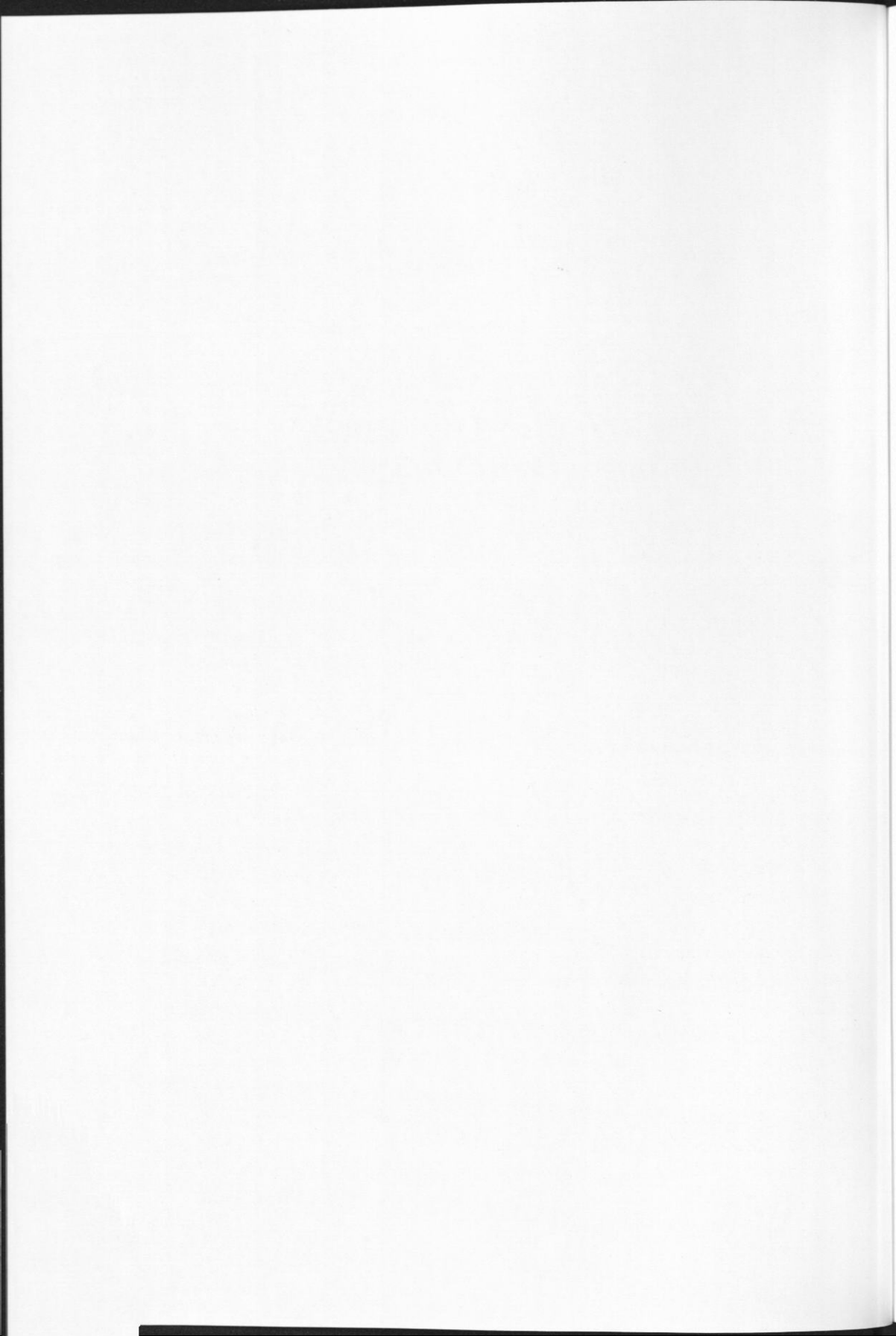

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗΣ

«...ΚΕΝΟΣΠΟΥΔΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ...»
ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ
ΤΗΣ... «ΛΕΣΒΙΑΚΗΣ ΔΥΣΜΟΥΣΙΑΣ»

*Ανάτυπο από τα Πρακτικά Συνεδρίου
Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων:
150 χρόνια από την κοίμησή του (1857-2007)*

ΑΘΗΝΑ 2016

Ἀχιλλεύς Γ. Χαλδαιάκης
Ἀναπληρωτῆς Καθηγητῆς ΤΜΣ ΕΚΠΑ

«...ΚΕΝΟΣΠΟΥΔΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ...»
ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ
ΤΗΣ... «ΛΕΣΒΙΑΚΗΣ ΔΥΣΜΟΥΣΙΑΣ»

Χρησιμοποιῶ, στὸν τίτλο καὶ στὸν ὑπότιτλο τοῦ παρόντος κειμένου, περικοπές ἀπὸ δύο ἐπιστολές τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων (ἀπὸ 15^{ης} Ἰουνίου καὶ 6^{ης} Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1848), μὲ τις ὁποῖες ὁ ἐν λόγῳ σοφολογιώτατος διδάσκαλος ἀνταποκρίνεται σὲ ἀντίστοιχη ἐπιστολὴ (ἀπὸ 1^{ης} Ἰουνίου 1848) τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ 5', ἀφορῶσα τὸ λεγόμενον Λέσβιο σύστημα. Τὰ γεγονότα εἶναι, ἐν πολλοῖς, γνωστά, καθὼς ἔχουν ἤδη περιγραφεῖ, ἐπαρκῶς, ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μπουγάτσο· ἐπειδὴ, ὅμως, ἀποτελοῦν ἀπαραίτητο εἰσαγωγικὸ ὑπόβαθρο καὶ γιὰ τὸ ἐν προκειμένῳ μελετώμενο θέμα, ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ τὰ ὑπενθυμίσω, ἐντελῶς συνοπτικά:

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου, «Γεώργιός τις Λέσβιος, μουσικοδιδάσκαλος, ἐνεφάνισε πρὸς ἑνὸς ἔτους [...] σύστημα μεθόδου ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, οὗ αὐτουργὸς ὑπῆρχεν ὁ ἴδιος, ἀφορῶν τὴν ἔγκρισιν καὶ ἀποδοχὴν αὐτοῦ παρὰ τῆ Ἐκκλησίᾳ. Καθυποβληθὲν δὲ τὸ σύστημα τοῦτο ὑπὸ τὴν δοκιμασίαν καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν [...] μουσικοδιδασκάλων [τῆς Κωνσταντινουπόλεως], ἐπειδὴ ἐφάνη οὐ μόνον νεωτερίζον πρὸς τὴν τάξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ νέους ἤχους εἰσάγον καὶ προστιθέμενον καὶ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα μεταποιοῦν καὶ κατὰ τὸ μέλος καὶ τὴν γραφὴν ἀλλοῖον, ἀπεδοκιμάσθη τότε παρὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ διάδοσις καὶ διδασκαλία αὐτοῦ διεκωλύθη τῷ ρηθέντι Γεωργίῳ». Ἡ ἀγωνία τοῦ Πατριάρχου ἦταν ὅτι—παρὰ τὴν παραπάνω κατηγορηματικὴ ἀπόφασί του— ἡ «τύχη» τόσο τοῦ συγκεκριμένου μουσικοῦ συστήματος ὅσο καὶ τοῦ ἐφευρετῆ του ξέφευγε κάπως ἀπὸ τὸν ἄμεσο «ἐλεγχό» του· φαινόμενα παρόμοια «ἀνυπακοῆς» δὲν ἦταν συνήθη (πολλῶν δὲ μᾶλλον ἀναμενόμενα) καὶ τὸ πρᾶγμα ἔπρεπε νὰ

παταχθεῖ ἐν τῇ γενέσει του: «...ἤδη μετ' ἀπορίας εἶδομεν –συνεχίζει τοῦ πατριαρχικό γράμμα– Ἀγγελίαν ἐν τύποις περιφερομένην καί διακηρύττουσαν οὐ μόνον τὴν ἀποδοχὴν καί προστασίαν τῆς μεθόδου ταύτης [ἐν Ἀθήναις], ἀλλὰ καί τὴν ἔκδοσιν τόμων καί συγγραμμάτων μουσικῶν, κατ' αὐτὴν ἐξηγηθέντων, τῶν μὲν προκυψάντων τοῦ τύπου, τῶν δὲ καί ἐκδοθησομένων, ἐξ οὗ καί εἰκάζομεν ὅτι οὐκ ἐγένετο ἡ ἀπαιτουμένη περὶ τὴν οὐσιώδη ταύτην ὑπόθεσιν ἀκριβολογία...». Ἡ πατριαρχικὴ «ἐντολή», τέλος, πρὸς τὸν «μέγα Οἰκονόμο καί γενικό ἱεροκλήρυκα» τοῦ Οἰκουμηνικοῦ θρόνου ἦταν ἀπλή καί ἐξαιρετικὰ σαφής: «... ἀξιῶμεν καί προτρέπομεν αὐτὴν πατρικῶς ὅπως γράψασα πληροφορήσῃ ἡμᾶς ὅθεν καί ὅπως ἔλαβεν χώραν καί παρεισέφρησεν [...] ἡ τοῦ ρηθέντος Γεωργίου Λεσβίου μουσικὴ μέθοδος [ἐν Ἀθήναις] καί ἀκολούθως, γνωρίζουσα καί ἡ ἰδία καί οὐς δεῖ πληροφορήσασα τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτῆς παρὰ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας [...], **θ έ λ ω** [καί πρέπει ἰδιαίτερα νὰ ὑπογραμμιστεῖ ἡ –σ' αὐτὸ μόνον τὸ σημεῖο τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος ἀπαντῶσα– αἰφνίδια ἀλλαγὴ τοῦ προσώπου τοῦ χρησιμοποιουμένου –ἐπιτατικοῦ– ρήματος] ἵνα παύσῃται ἡ διάδοσις καί διδασκαλία αὐτοῦ, ὡς πολυειδῶς ἀσύμφορος καί σκανδαλώδης καί τῆς τῶν ἀρχαίων καί καθεστῶτων παρασαλεύσεως ἐπίφορος...»

Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἀπάντησε στὸ ἐν λόγω πατριαρχικό γράμμα χωρὶς ὀλιγωρία: διαβάζοντάς το διέκρινε, μὲ ὀξυδέρκεια, τὰ σημεῖα ποὺ ὄχι μόνον ἐνοχλοῦσαν ἀλλὰ καί ἐξόργιζαν «τὸ περιβάλλον» τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καί οἱ ἀπαντήσεις του δὲν μπορούσαν παρὰ νὰ εἶναι δηκτικὲς μὲν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο, εὐστοχες δὲ ὡς πρὸς τὴν οὐσία τοῦ πράγματος. Μὲ ὅσα γράφει ἀπαντᾶ, κυρίως, στὰ ἐπόμενα τρία –βασικά– ἐρωτήματα:

– Πῶς ἔχει ἡ κατάσταση στὴν Ἀθήνα σχετικὰ μὲ τὸ Λέσβιο μουσικὸ σύστημα;

«...ὁ μουσικοδιδάσκαλος Γεώργιος ὁ Λέσβιος ἔτι κατὰ τὸ 1840 προῆλθέ μοι προσάγων ὅπερ ἐξέδωκε τότε τύποις Ἀναστασιματάριον. Ὡς εἶδον τὴν καινοτομίαν, ἠπόρησα, καί τὸ προσενεχθέν βιβλιάριον ἐπέστρεψα, προσκαλέσας καί νουθετήσας αὐτὸν τὰ εἰκότα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐσίγησεν. Ἦλθεν αὐτόσι [ἐν Κωνσταντινουπόλει], καί ἐπανῆλθεν ἄπρακτος· καί διῆγε παρεωραμένος. Οἱ δὲ πρὸς πᾶσαν ἀρεσκόμενοι καινοτομίαν, ἐπήνουν τὸ εὐκολον τοῦ δῆθεν συστήματος τῆς κατ' αὐτὸν κακομουσίας· ἀλλ' ἦσαν οἱ ἀντιλέγοντες δικαιότερα [...] ἐλαλήθησαν τὰ εἰκότα ἅμα τῆς πατριαρχικῆς ὑμῶν ἐπιστολῆς καταπεμφθείσης· καί πεπαύσεται, ἐλπίζω σὺν Θεῷ...»

- Πώς παρεισέφρησε ανενόχλητα και διαδόθηκε ευρύτατα ένα μουσικό σύστημα ρητά και επίσημα καταδικασμένο από τις αρμόδιες αρχές του Οικουμενικού Πατριαρχείου;

«...ὁ Πρόεδρος τῆς ἐνταῦθα [ἐν Ἀθήναις] Συνόδου, μαθητῆς ὦν τοῦ Λεσβίου, κηρόμενος, φησί, τοῦ ἀνθρώπου πενομένου, παρείδεν αὐτὸν ἀνοίξαντα Σχολεῖον, συνήργησε δὲ καὶ εἰς ἐκδόσιν τῆς ἤδη τυπωθείσης Ἀνθολογίας (ἧς ἐφάνη καὶ αὐτοῦ ἡ μεγαλόσχημος ἀγγελία). Ἀλλὰ μάτην τικταίνονται πάντα [...] Οὐ γὰρ (εἰπέ τις) λόγῳ φιλάνθρωπίας τὰς ἱεράς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας ἐφεῖται καταπατεῖν, οὐδὲ τρέφειν πένητα δαπάνῃ πατρῶων νόμων, καὶ σκανδάλῳ δημοσίῳ, καὶ πλάνῃ καὶ αὐτῶν τινῶν τῶν κακῶς μαθητευόντων. Εἰ δὲ μή γε, ταχέως ἀποβήσεται ἡμῖν ἡ ἀρετὴ τῆς ἐλεημοσύνης προξενήτρια πάσης ἐκκλησιαστικῆς ἀταξίας. Ἄλλ' ὅπως εἶπον, οὐ χωρήσει τὸ πρᾶγμα πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν καινοφρονούντων κενοφρόνων [...] Τὰ τῆς συνδρομῆς δὲ τοῦ κούφου (τί γ' εὐφημότερον) προστάτου τῆς Λεσβιακῆς δυσμουσίας ἐκδοθέντα βιβλιαρίδια κεῖνται παρὰ τῶ πατρὶ αὐτῶν, ἀραχνίους περισκεπόμενα καὶ δεῖπνον ἔτοιμον [...] ! ἀποσβεσθήσεται δ' ἐλπίζω καὶ ἡ πρὸς τινὰς ὀλίγους (ὡς προέγραφον) οἰκιακὴ τούτου τοῦ, μούσης ἀκούσης, μουσουργοῦ διδασκαλία, καταγελωμένη ἤδη παρ' ὧν δεῖ...»

- Πώς θὰ ἀντιμετωπιστεῖ τὸ πρᾶγμα;

«...Οὐ πάντῃ δέ, ἴσως, περιττὸν εἰ καὶ τις αὐτόθεν [ἐκ Κωνσταντινουπόλεως] φανείῃ ἐν ἐφημερίσεσιν ἀνώνυμος διατριβή, ὑπ' ἀνδρὸς μουσικοῦ συνετῶς συντεθειμένη, ἐξελέγχουσα τὸ διεφθαρμένον καὶ νόθον καὶ καινοφανὲς καὶ ἀνύστατον σύστημα τῆς τοῦ Γεωργίου τοῦ Λεσβίου κακομουσίας καὶ στεντορείως διακηρύττουσα ὅτι κατεκρίθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ παραστάς ἐκωλύθη μὴ διακοινοῦν τὰ κενόσπουδα αὐτοῦ συντάγματα, ὡς λυμαινόμενα καὶ ἤχοις καὶ γραμμαῖς καὶ ὀνομασίαις καὶ ῥυθμοῖς ἐκτεθλημένου μέλους τὴν ἀγίαν καὶ ἱεράν ὑμνωδίαν τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Κἂν που φανῶσι τὰ τοιαῦτα αὐτοῦ συντάγματα, ὑπάρχουσιν ἤδη ἀποδοκιμασμένα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ταύτην τὴν ἀνώνυμον διατριβὴν (εἰ δοκεῖ) τάχιον κινωθεῖσαν ἐν ταῖς αὐτόθι ἢ κατὰ τὴν Σμύρνην, ἐφημερίσι, διακοινώσουν καὶ ὧδε, καὶ ἔσται πρὸς ἀπάντησιν τῆς πλατείας φερούσης ὑπογραφὰς Λεσβιακῆς ἀγγελίας [...] Ἐγὼ δ' οἶμαι, θειότατε Δέσποτα, ὅτι ἡ πέρυσιν ἤδη, ἐπ' ἐμοῦ παρόντος, ἀρξαμένη κτίζεσθαι μουσικὴ Σχολὴ [...] ἤδη καὶ καταφωνεῖται ὑπὸ Διδασκάλων καὶ μα-

θητῶν τῆς γνησίας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, καὶ πάντες οἱ ἐντὸς τῆς Βασιλευούσης ψάλλοντες ἐν ταῖς κατὰ τόπον ἐκκλησίαις ὑπήχθησαν πρὸς τὸ ψάλλειν ὁμοιόμορφα καὶ σύμφωνα τῇ ἱερᾷ μελωδίᾳ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας μηδὲν ἀφ' ἑαυτῶν καινοτομοῦντες, μηδὲ συμφύροντες ἔριον λίνῳ (ὅπερ ὁ θεῖος ἀπηγόρευσε νόμος) καὶ συμφύροντες τοῖς θείοις ὕμνοις ἀλλότρια τερετίσματα».

* * *

Τὸ θέμα, σὲ μιὰν πρώτη ἐκτίμηση, φαντάζει ἀμιγῶς μουσικολογικό (καὶ ὡς τέτοιο ἔχει, κυρίως, ἐξεταστῆ ὡς σήμερα). Ἐδῶ, πάντως, θὰ ἀποφύγω ὁποιαδήποτε μουσικολογικὴ προσέγγισή του· δὲν τὸ ἐπιτρέπει – ἄλλωστε– οὔτε ὁ χῶρος, οὔτε ἡ περίστασις. Πρόθεσή μου ἐδῶ εἶναι νὰ ἐπισημάνω καὶ κάποιες ἄλλες (ἀκούσια ἢ ἐκούσια παραγνωρισμένες) παραμέτρους του, παραμέτρους πού ἀναδεικνύονται –ἐμμέσως πλὴν σαφῶς– ἀκόμη καὶ μέσα ἀπὸ τὰ παραπάνω ἀποσπάσματα τῆς μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Σ' καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου σχετικῆς ἀλληλογραφίας.

Φρονῶ ὅτι ἀναδεικνύονται εὐκόλα τρεῖς, τουλάχιστον, ἐπιπλέον πτυχές τοῦ ὅλου ζητήματος, πτυχές σαφῶς ἀνεξάρτητες τῆς μουσικολογικῆς διάστασής του· ἔτσι, τὸ ζήτημα εἶναι καί:

• **ἐθνικο-πολιτικό:**

Ὁ Γεώργιος Λέσβιος, ξεκινώντας (στὶς ἀρχές τοῦ 19^{ου} αἰῶνα) ἀπὸ τὴν γενέτειρά του (τὴν Ἀγιάσσο τῆς Λέσβου), μαθητεύοντας –διαδοχικά– στὴ Μυτιλήνη, στὶς Κυδωνίες καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη (κοντὰ στὸν θεῖο του Καλλίνικο τὸν Λέσβιο, στὸν Ἀγαθάγγελο τὸν Χῖο, στὸν περίφημο Γεώργιο τὸν Κρήτα, στὸν πολὺ Γρηγόριο πρωτοψάλτη, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἄλλους δύο τῶν λεγόμενων «τριῶν δασκάλων») καὶ ἔχοντας μιὰ μακρὰ διδακτικὴ θητεία στὴν Μυτιλήνη, στὶς Κυδωνίες, στὴν Σμύρνη, στὴν Λέσβο, στὸ Ἰάσιο, ὡς καὶ σ' αὐτὴν τὴν Βασαραβία, βρέθηκε –μετὰ τὴν Ἐπανάστασι– στὴν Αἴγινα, πρωτεύουσα τοῦ νεοσχηματιζόμενου τότε ἐλληνικοῦ κράτους· ἦταν ἡ ἐποχὴ ὅπου ἔχει πρωτοδιαμορφώσει καὶ ξεκινοῦσε νὰ διδάσκει (μὲ πρωτόλεια –χειρόγραφα– μέσα) ἕνα δικτῆς του ἐπινόησης σημειογραφικὸ σύστημα καταγραφῆς τῆς παραδεδομένης ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Στὴν Αἴγινα βρέθηκε ἐνώπιον μιᾶς μοναδικῆς συγκυρίας πού ἔσπευσε νὰ «ἐκμεταλευτεῖ» ἢ προσωπικῆ του –καθαρὰ ἰδιωτικῆ– μουσικῆ δραστηριότητα φαινόταν πὼς εἶναι ἐφικτὸ (κυρίως δὲ

και επιθυμητό από τους αρμόδιους παράγοντες του νέου κράτους) να λάβει μιάν αλλιώςτική –έθνική– διάσταση: Είχαν περάσει σχεδόν δώδεκα χρόνια από τότε που στην Κωνσταντινούπολη εκτυλίχθηκαν τα ιστορικά για τη βυζαντινή μουσική γεγονότα της μεταρρύθμισης του σημειογραφικού συστήματός της, της καθιέρωσης (με ειδική πατριαρχική απόφαση) της νέας –άπλοποιημένης– μεθόδου των τριών δασκάλων και της ίδρυσης και λειτουργίας σχετικού «κοινού μουσικού σχολείου». Τότε ή Ελλάδα ήταν ακόμη υπόδουλη και παρακολουθούσε τα γεγονότα εκ του μακρόθεν· τώρα πιά είχε έρθει ή σειρά της να συστήσει τὸ δικό της αντίστοιχο μουσικό σχολείο και να προβάλλει τὴ δική της μέθοδο διδασκαλίας και εκμάθησης της εκκλησιαστικής μουσικής. Ὁ Λέσβιος υπέβαλε σχετική αίτηση πρὸς τὴν Διοικητική Ἐπιτροπή, ἀπὸ τὴν ὁποία και ἔλαβε (κατὰ Ὀκτώβριο τοῦ 1826) τὴν ἀκόλουθη ἀπάντηση: «Ἀνέγνωσεν ἡ Διοίκησις τὴν ἀναφορὰν σου καὶ μετὰ μεγάλην τὴν εὐχαρίστησιν εἶδε τὰ περὶ συστάσεως μουσικῆς προβαλλόμενα. Ἡ διοίκησις ἐπαινεῖ τὸν ὑπὲρ πατρίδος διακαῆ ζῆλόν σου καὶ τὴν εἰς αὐτὰ ἀφοσίωσίν σου. Ὅθεν κατὰ τὴν αἴτησίν σου σὲ διατάττει διὰ τῆς παρούσης νὰ βάλεις εἰς πρᾶξιν τὸ σύστημα τῆς Μουσικῆς, τὸ ὁποῖον προβάλλεις, καὶ εὐχεται νὰ φανεῖς ὡφέλιμος εἰς τὴν πατρίδα». Ἡ ἀνάγνωση τῶν ὑπαρχουσῶν πηγῶν (ἀπὸ ὅποια σκοπιὰ –ιστορική, κοινωνιολογική, μουσικολογική– καὶ ἂν ἀξιολογηθεῖ) πείθει ὅτι σὴν πρωτεύουσα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους ἐπεχειρεῖτο τότε νὰ στοιχειοθετηθεῖ ἡ ἑλλαδικὴ «ἀντιπρόταση» στὰ κωνσταντινοπολιτικὰ δεδομένα. Στὴν Αἴγινα, οἱ διορισμένοι τρεῖς «ἔφοροι» τοῦ ἀρτισύστατου «σχολείου τῆς μουσικῆς» (ὁ Ἄρτης Πορφύριος, ὁ Καρύστου Νεόφυτος καὶ ὁ Νικόλαος Δηλιγιάννης) δημοσίευσαν σχετικὴ «διακήρυξη», τὸ κείμενο τῆς ὁποίας στοιχεῖτο ἐμφανῶς (καὶ μᾶλλον ὄχι χωρὶς τὴ συνέργεια τοῦ ἴδιου τοῦ Λεσβίου) σὴν κατὰ τὸ ἔτος 1815 ἀντίστοιχη διακήρυξη τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Σ': «...ἡ Σ. Κυβέρνησις διώρισε τὸν κύριον Γεώργιον Λέσβιον κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος [1827] διδάσκαλον τῆς Μουσικῆς ἐνταῦθα εἰς Αἴγιναν, ὅπου συνέβρευσσε πλῆθος μαθητῶν, καὶ ἐφάνησαν καρποὶ ἐξάαιρετοι, ἐπειδὴ ἡ πρώτη τάξις τῶν μαθητῶν εἶναι ἤδη περὶ τὸ τέλος τῆς διδασκαλίας, καὶ οἱ μεταγενέστεροι αὐτῶν προβαίνουν εὐκολώτατα καὶ ταχύτατα [...] Οἱ ὑποσημειούμενοι, διωρισμένοι παρὰ τῆς Σ. Κυβερνήσεως ἔφοροι τῆς ἐπωφελεστάτης ταύτης σχολῆς, καὶ βλέποντες τὴν πρόοδον τῶν μαθητῶν, κρίνομεν χρέος μας ἀπαραίτητον νὰ δημοσιεύσωμεν τὸ παρὸν προσκαλοῦντες ἅπασαν τὴν νεολαίαν εἰς τὴν ἀπόκτησιν ταύτης τῆς ἐπωφελεστάτης ἐπιστήμης, προτρέποντες ἐν ταύτῳ καὶ ὄλους τοὺς κατὰ τόπον ἀρχιερεῖς καὶ προ-

κρίτους, ὥστε νά παρακινήσωσι τοὺς φιλομαθεῖς νέους νά ἔλθωσι νά δι-
 दाखθῶσι ἀμισθί, καὶ τοὺς μὴ δυναμένους νά βοηθήσωσι παντοιοτρόπως
 πρὸς εὐτυχίαν τοῦ θεαρέστου τούτου ἐπιχειρήματος». Σύντομα, ἐπλήθυ-
 ναν οἱ φωνές (ἐνῶ οἱ σχετικὲς ἀπόψεις δὲν ἄργησαν νά καταγραφοῦν καὶ
 τύποις) πού προέβαλλαν τὸ δίπολο: *Κωνσταντινούπολη – Αἴγινα*. Κά-
 ποιος Ἀντώνιος ἱερομόναχος, μουσικοδιδάσκαλος στὴ Σκόπελο, ἐπεχεί-
 ρησε τὸ 1830 μιὰν (νηφάλια) «*παράθεσιν τῆς Βυζαντινίδος, πρὸς τὴν*
Αἰγινίτιδα Μουσικὴν»· γιὰ τὴ χρήση τοῦ νεολογισμοῦ «*αἰγινίτιδα μου-*
σικὴ» ἐπικαλέστηκε ῥήση τοῦ ἴδιου τοῦ Λεσβίου, κατὰ τὴν ὁποία, «*ὅτε*
περὶ τὰς ἀρχὰς ἐπεχείρησα νά ἐκδώσω χειρόγραφον τὸ σύστημα τοῦτο
τῆς Μουσικῆς εἰς Αἴγινα οἱ σοφολογιώτατοι Μουσικοδιδάσκαλοι ἐπέ-
δωκαν εἰς τὴν μέθοδόν μου ταύτην τὸ ὄνομα τῆς νήσου Αἰγίνης». Ἀλλά,
 μὲ ἀφορμὴ (ἢ προκάλυμμα) τὴν (ἐκκλησιαστικὴ) μουσικὴ αὐτὸ τὸ δίπο-
 λο μετατράπηκε (πλέον μισαλλόδοξα) ἀργότερα σὲ μιὰν «*διελκυστίνδα*»
 μεταξὺ *Τουρκίας καὶ Ἑλλάδας*· καταγράφτηκαν ἄρθρα, ἐκατέρωθεν ἐ-
 πιχειρηματολογούντων, πού (ἀναφερόμενα στὴ ἴδια πάντοτε ἐκδοχὴ τῆς
 γνωστῆς βυζαντινῆς μουσικῆς) χρησιμοποιοῦσαν ἄκρως πολωτικὴ ὀρο-
 λογία, ὅπως «*τουρκικὴ μουσικὴ*» ἀφ' ἑνὸς καὶ «*μουσικὴ τῆς Ἀνατολικῆς*
Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς ἐλευθέρης Ἑλλάδος» ἀφ' ἑτέρου. Διερωτῶ-
 μαί: μήπως αὐτὲς τὶς (ἐθνικο-πολιτικοῦ χαρακτῆρα) παραμέτρους (καὶ
 τὶς ἀνεξέλεγκτες διαστάσεις πού –συντηρούμενες– θὰ ἦταν δυνατόν νά
 λάβουν) διέβλεψε τὸ πολιτικὰ ὀξυδερκὲς βλέμμα τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάν-
 νη Καποδίστρια καὶ λίγο μετὰ τὴν ἀφιξὴ του στὴν Αἴγινα ἀγνοοῦνται
 πλέον τὰ ἴχνη τοῦ Γεωργίου Λεσβίου στὸ νησί; ἡ εἰκασία (παρότι ἀνέρει-
 στη, πρὸς τὸ παρόν, σὲ πηγαῖες μαρτυρίες) θέλω νά πιστεύω ὅτι δὲν εἶναι
 καθόλου ἀπίθανη...

• **ἐκκλησιαστικό:**

Στὴν ὑπόθεση ἐνεπλάκη –ἄμεσα– καὶ ὁ ἐπίσκοπος Εὐβοίας Νεόφυ-
 τος (Ἀδάμ). Ὁ ἴδιος ἦταν μουσικολογιώτατος (διακρινόταν γιὰ τὴν καλ-
 λιφωνία του καὶ εἶχε διδαχθεῖ τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ, ἤδη ἀπὸ παιδικῆς
 ἡλικίας, στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (τοῦ ἐπικαλουμένου Ἀρμᾶ)
 στὴ γενέτειρά του Χαλκίδα. Χρημάτισε ἐπίσκοπος Εὐβοίας κατὰ τὰ ἔτη
 1841-1851, ἀλλὰ γνωρίστηκε μὲ τὸν Γεώργιο Λέσβιο νωρίτερα, ὅταν ὡς
 ἐπίσκοπος Καρύστου καὶ –ἀργότερα– ἑξαρχος τῶν Κυκλάδων καὶ Σπο-
 ράδων νήσων διέτριβε στὴν Αἴγινα· ἐκεῖ, φέρεται ὅτι διδάχθηκε τὸ Λέσβιο
 σύστημα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἐφευρετὴ του. Ἄλλωστε (ὅπως σημειώθηκε ἤδη
 παραπάνω) ὁ Νεόφυτος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἐφόρους τοῦ τότε συ-

σταθέντος «σχολείου τῆς μουσικῆς», με ἄλλα λόγια ἕνας ἀπὸ τοὺς θερμότερους ὁπαδοὺς καὶ ὑποστηρικτὲς τῆς διδακτικῆς προσπάθειας καὶ τῶν μουσικῶν διδασκῶν τοῦ Λεσβίου. Ἡ σημασία τῆς ἐμπλοκῆς τοῦ ἐν λόγω Νεοφύτου στὸ ζήτημα μεγεθύνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι διετέλεσε πρόεδρος τῆς ἱεραῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰ ἔτη 1842-1850, δηλαδή κατὰ τὴν ὀκταετία πρὸ τῆς ἐκδόσης τοῦ Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ Τόμου (1850) γιὰ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ θητεία του στὸν εὐθυνόφορο αὐτὸν ἐκκλησιαστικὸ θῶκο κάθε ἄλλο παρὰ ἀνέφελη ἦταν· περιττεύει ἐδῶ ἢ ὑπενθύμιση ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸ 1833 εἶχαν διακοπεί παντελῶς οἱ κανονικὲς σχέσεις μεταξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδας, συνεπεία τῆς ἀντικανονικῆς ἀνακήρυξης τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς ἐλλαδικῆς Ἐκκλησίας. Στὰ κείμενα πού παρατέθηκαν στὸ προοίμιο, τόσο αὐτὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Σ', ὅσο καὶ –κυρίως– ἐκεῖνα τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, καθρεπτίζονται εὐκρινέστατα οἱ μεταξὺ τῶν προκαθημένων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ὑφιστάμενες τεταμένες σχέσεις· ἐν προκειμένῳ, τὸν Πατριάρχη «ἐνοχλοῦσε» ἰδιαίτερα κάποια κυκλοφορηθεῖσα «Ἀγγελία», τὴν ὁποία καὶ ὁ Οἰκονόμος ἀπαξιώνει, «φωτογραφίζοντας» σὲ κάποια ἀπ' ὅσες φέρει «πλατεῖες ὑπογραφές» τὸν (κατὰ τὸν εὐφημότερο δυνατὸ χαρακτηρισμὸ) «κοῦφο προστάτη τῆς Λεσβιακῆς δυσμουσίας», τὸν «Πρόεδρο τῆς ἐνταῦθα [ἐν Ἀθήναις] Συνόδου». Ἡ ἐπίμαχη ἀγγελία (πού –πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον– δὲν μᾶς εἶναι, δυστυχῶς, γνωστὴ) ἀφοροῦσε –ἀναμφίβολα– μιὰν δίτομη Ἀνθολογία τοῦ Γεωργίου Λεσβίου, ὑπὸ τὸν τίτλο *Ἡ μελίφωνος Τερψινόη*, πού κυκλοφορήθηκε κατὰ τὰ ἔτη 1847 (ὁ πρῶτος τόμος) καὶ 1848 (ὁ δεῦτερος τόμος). Τὸ βιβλίον θὰ μποροῦσε νὰ ἦταν ἀπλῶς μία ἀπὸ τίς ὑφιστάμενες ἑνδεκα συνολικά (παρασημασμένες κατὰ τὸ Λέσβιο σύστημα) μουσικὲς ἐκδόσεις, ἂν δὲν «σημαδεύοταν» ἀπὸ τίς ἐξῆς συγκυρίες:

- Πρὶν τὴν ἐκδόση τοῦ πρώτου τόμου (1847) εἶχαν προηγηθεῖ τὰ γεγονότα τῆς μετάβασης τοῦ Λεσβίου στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο (1845), τῆς ὑποβολῆς τοῦ (ἤδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν διδασκόμενου στὴν Ἑλλάδα) συστήματός του πρὸς ἔγκριση, τῆς συνοδικῆς ἀποδοκιμασίας καὶ καταδίκης τοῦ ἴδιου συστήματος, τῆς ἄρνησης τοῦ Λεσβίου νὰ συμμορφωθεῖ στὴ συγκεκριμένη ἀπόφαση καί, τέλος, τῆς ἐκδόσης (1846) σχετικῆς καταδικαστικῆς συνοδικῆς ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς, γνωστῆς ὡς «Ἀποτρεπτικοῦ», ὅπου ὁ Πατριάρχης ἐπεσήμαινε πρὸς τοὺς κατὰ

τόπους ἀρχιερείς ὅτι «...ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος νεωτερίζουσα μέθοδος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἡ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Λεσβίου ἐφευρεθεῖσα καὶ διαδοθεῖσα ὡς μὴ ὄφειλεν, ὑπάρχει ἀποδοκιμασμένη καὶ κατακεκριμένη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας [...] ἂν τυχὸν φανῶσι μουσικὰ βιβλία κατ' αὐτὴν τετυπωμένα ἢ χειρόγραφον, ἀποβάλλης αὐτὰ καὶ ἐξαλείψης, ἵνα μηδὲν λάβωσι χώραν καὶ παραδοχὴν...».

- Ἐνῶ, λοιπόν, εἶχαν συμβεῖ τὰ παραπάνω, ἐμφανίστηκε τυπωμένη στὴν Ἀθήνα ἡ μνημονευθεῖσα δίτομη Ἀνθολογία τοῦ Λεσβίου, μιὰ ἔκδοσις ποῦ –σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναγράφονται στὴν προμετωπίδα τῆς– κυκλοφορεῖτο «...ἐπιμελεία καὶ δαπάνη τοῦ σεβασμιωτάτου προέδρου τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος ἀγίου Εὐβοίας κ.κ. Νεοφύτου καὶ τοῦ φιλομούσου κ.κ. Σταυράκη Ἀ. Ἀναγνώστου τοῦ Λεσβίου...». Τὸ γεγονός εἶναι (ἂν μὴ τι ἄλλο) ἐντυπωσιακὸ καὶ (ἀπ' ὅσο, τουλάχιστον, γνωρίζω) μοναδικὸ στὰ ψαλτικὰ ἐκδοτικὰ δεδομένα· ὅσο καὶ ἂν (εὐλογα) θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ παραπάνω μαρτυρία ἐνεῖχε μᾶλλον εἰκονικὸ ἢ τιμητικὸ χαρακτῆρα, ἡ χορηγία, πολὺ περισσότερο δὲ ἡ ἐπιμέλεια μουσικῆς ἔκδοσης (καὶ μάλιστα τῆς συγκεκριμένης μουσικῆς ἔκδοσης) ἀπὸ προκαθήμενο τῆς ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας εἶναι φαινόμενο ἰδιαίτερα ἀξιοπαρατήρητο. Καὶ ὄχι μόνον· ἂν ληφθοῦν –παράλληλα– ὑπ' ὄψιν καὶ οἱ παραπάνω ἐπισημανθεῖσες συγκυρίες, ἢ τε ἐκκλησιαστικὴ [: ἡ διαρκοῦσα διακοπὴ τῶν κανονικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν] καὶ ἡ μουσικολογικὴ [: ἡ ἐπίσημη καταδίκη τοῦ συστήματος καὶ ἡ ἀπαγόρευση ὄλων τῶν σχετικῶν ἐκδόσεων τοῦ ἀπὸ τὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ], τὸ φαινόμενο καταντᾶ προκλητικὸ...

Ὁ Εὐβοίας Νεόφυτος σκιαγραφεῖται –γενικά– ὡς φιλόπατρις, θεοσεβής, ἀκτῆμων, ταπεινόφρων, φιλόανθρωπος, κοινωνικός, σεβάσμιος· παραμένει ὑπὸ διερεύνηση (ὅσο καὶ ἂν φαντάζει πιθανό...) κατὰ πόσο προτιθετο νὰ «ἀντιπαρατεθεῖ» εὐθέως στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἔστω καὶ διὰ τοῦ ἐλάσσονος αὐτοῦ ζητήματος τοῦ Λεσβίου συστήματος. Ἴσως, ὅμως, δὲν θὰ ἦταν παρακινδυνευμένη καὶ ἡ εἰκασία ὅτι (ἀκριβῶς λόγῳ τῆς κοινωνικῆς του εὐαισθησίας καὶ τῶν φιλευσπλάγχθων καὶ γενναιοφρόνων συναισθημάτων του) «παρασύρθηκε» ἀπὸ τὸν παλιὸ του φίλο σὲ μιὰν «περιπέτεια», τίς διαστάσεις τῆς ὁποίας δὲν εἶχε ἐξ ἀρχῆς συνειδητοποιήσει: «Ἡ Σεβασμιότης του –γράφει στὸν πρόλογο τῆς ἐν λόγῳ Ἀνθολογίας ὁ Λέσβιος– ἀνέκαθεν μέχρι σήμερον ἔδειξε μέγαν καὶ ἀπαραδειγματίστον ζῆλον ὑπὲρ τῆς μεθόδου μου, φιλοκαλία καὶ φιλαν-

θρωπία κινούμενος, κατεδαπάνησεν ὑπὲρ αὐτῆς πολλά, καὶ ἐμέ τὸν ἴδιον (χρεωστῶ νὰ τὸ διασαλπίσω), διέθρεψε τοσαῦτα ἔτη». Τὸ γεγονός, πάντως (ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸν ἀπροκάλυπτο μυκτηρισμὸ τοῦ Νεοφύτου ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο), δημιούργησε μία ἀκόμη ἐστία ἔντασης μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν (καὶ –ὀπωσδήποτε– τροφοδότησε περαιτέρω τὴν ἐναντίον τοῦ Λεσβίου συστήματος «φαρέτρα» τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας)· ὁ Πατριάρχης (ἐφαρμόζοντας –ἐν μέρει– καὶ τις ὑποδείξεις τοῦ Οἰκονόμου), ἐξέδωσε (τὸ ἔτος 1848) μία ἀκόμη ἐγκύκλιο, ὅπου μιλάει γιὰ τὰ «ὑπόυλως περιφερόμενα εἰς χεῖράς τινων, κατὰ τὸ Λέσβιον σύστημα συγγεγραμμένα, μουσικά βιβλία», ἐνῶ ἀνακοινώνει καὶ τὴ σύσταση «μουσικῆς ἐπιτροπῆς» πού ἐφ' ἐξῆς ἀφ' ἐνὸς μὲν θὰ ἐλέγχει τὰ πρὸς ἔκδοση μουσικά βιβλία, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ διδάσκει «ἀμισθί» τὴ γνήσια ψαλτικὴ ἔκφραση τῆς Κωνσταντινούπολης.

• ἀνθρωπολογικὸ (μὲ ἔντονες κοινωνικο-οἰκονομικὲς διαστάσεις):

Τὸ ἀξιοπαρατήρητο, βέβαια, στὴν παραπάνω ἐγκύκλιο (μὲ τὴν ὁποία τὸ Πατριαρχεῖο διετύπωσε τὸν τελευταῖο του λόγο ὡς πρὸς τὰ τοῦ Λεσβίου συστήματος) εἶναι ὅτι ἡ ἐπισημανθεῖσα ἐπιτροπή, πού εἶχε πλεόν τὴ «σφραγίδα» ἐγκρίσης ἢ ἀπόρριψης ὁποιοδήποτε πρὸς ἔκδοση ψαλτικοῦ βιβλίου, συνίστατο «ἐκ τριῶν μουσικοδιδασκάλων, ψαλτῶν τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἤτοι τοῦ Πρωτοψάλτου κύρ Κωνσταντίνου, τοῦ Λαμπαδαρίου κύρ Ἰωάννου, καὶ τοῦ Α' Δομestίκου κύρ Στεφάνου». Καὶ τὸ γεγονός εἶναι ἀξιοπαρατήρητο, διότι σύντρεψις οἱ μνημονευόμενοι μουσικοδιδασκαλοὶ ἀποτελοῦσαν –οὕτως εἰπεῖν– τὸ τότε κραταῖο ψαλτικὸ καὶ ἐκδοτικὸ «κατεστημένο» τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἄν ἡ παραπάνω ἐνέργεια τοῦ προέδρου τῆς ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος χαρακτηρίστηκε (εὐλόγα) ὡς προκλητικὴ, ἢ «ἀπάντησι» τοῦ Πατριάρχου [ὡς συντάκτης τῆς ὁποίας εἰκάζεται ὁ ἴδιος ὁ πρωτοψάλτης Κωνσταντίνος] ἦταν σαφῶς προκλητικότερη καί, βέβαια, τὸ φαινόμενο σχολιάστηκε (ἀπὸ τοὺς τότε πρωταγωνιστές, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς μετὰ ταῦτα ἐκτιμητές) δεόντως. Ἦδη μετὰ τὴν πρώτη πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο (τοῦ 1846) ὁ Γεώργιος Λέσβιος ἔσπευσε νὰ δημοσιεύσει 42 σελίδων ἀπάντησι [μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο: Ὁ τέταρτος θρίαμβος τοῦ Λεσβίου συστήματος τῆς μουσικῆς κατὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσικομονοπωλείου καὶ συντροφίας], ἀκριβῶς ὡς «ἀνασκευὴ τῆς κατὰ τῶν μουσικῶν βιβλίων τοῦ Λεσβίου συστήματος πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου». Ἐκεῖ, ἀπολογούμενος, κατηγοροῦσε εὐθέως τοὺς μουσικοὺς τῆς Κωνσταντινούπολης, «οἵτινες ἔχουν μονοπωλεῖον τὴν Ἐκκλησιαστικὴν

κὴν Μουσικὴν, καὶ τὴν τύπωσιν τῶν τοσοῦτων μουσικῶν Βιβλίων», ὄχι ἀπλῶς γιὰ κάποια ἐπιρροή ἀλλὰ καὶ γιὰ χρηματισμὸ τοῦ Πατριάρχου, ἐνέργειες στὶς ὁποῖες προέβαιναν «τετυφλωμένοι ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς αἰσχροκερδείας καὶ τοῦ φθόνου, καὶ τρέμοντες μήπως κατακερματισθῆ τὸ αἰσχρὸν μονοπωλεῖόν των»· ἢ κατ' αὐτῶν ὀργὴ τοῦ Λεσβίου ἐκδηλωνόταν στὸ συγκεκριμένο δημοσίευμα (ὅπως μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὸ) μὲ πάθος ἀσυγκράτητο: «Ἀντιβαίνει ναὶ ἡ μέθοδός μας! ἀλλ' εἰς τί; Εἰς τὸ μονοπωλεῖον (μάλτον) τῶν ψευδοφιλογενῶν Μουσικῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως! Εἰς τὴν ἀκόρεστον αἰσχροκερδεῖαν τούτων τῶν ἀπαταιῶνων, καὶ λαοπλάνων! οἱ ὁποῖοι ὡς βδέλλαι ἀκορέστως καταβροφῶσι τὰ χρήματα ἀπὸ τὰ βαλάντια τῶν ὁπαδῶν τῆς ἐπιστήμης ἀκαταπαύστως καὶ ἀνεπαισθήτως! Ἀντιβαίνει, ναὶ! Εἰς τὸ αἰσχρότατον αὐτῶν μονοπωλεῖον, ἐνῶ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ἐμπορίου τοῦ μονοπωλείου, ὅλα τὰ πεφωτισμένα ἔθνη, καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ Ὁθωμανικὴ Κυβέρνησις, τὸ ἀπέβριψαν καὶ τὸ κατήγγησαν ἐξολοκλήρου· μόνος δὲ ὁ Παναγιώτατος Οἰκουμενικὸς καὶ σοφώτατος Πατριάρχης Ἀνθιμος ὁ Σ' τὸ ὑπερασπίζεται καὶ τὸ προστατεύει! [...] Ἰδού, λοιπόν, ἀδελφοὶ ὁμογενεῖς, ἰδού! Αὐτὴ εἶναι φυσικὴ καὶ ἀληθὴς ὑποκεκρυμμένη τῆς Ἐγκυκλίου ἔννοια!». Ὑπερβολὲς ἐνός –οὔτως ἢ ἄλλως– ἐριστικοῦ, ἐγωκεντρικοῦ καὶ μεγαλορρήμονος ἀνθρώπου, ποῦ θεωρεῖ ὅτι ἀδικεῖται, θιγομένων τῶν ἐπαγγελματικῶν συμφερόντων του; ἴσως... Κατὰ τὴν γνώμη μου, πάντως, αὐτὴ ἡ κοινωνικο-οἰκονομικὴ διάσταση τοῦ πράγματος ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τίς βασικὲς παραμέτρους τοῦ ζητήματος, ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἰσχυρὰ (παράπλευρα) αἷτια τῆς καταδίκης τοῦ Λεσβίου συστήματος. Φρονῶ, ἄλλωστε, ὅτι ἀνάλογα ἦταν καὶ τὰ κίνητρα τῆς ἀντίστοιχης διαμάχης ποῦ εἶχε ἦρθῃ προηγηθεῖ στὴν Ἀθήνα μεταξὺ τοῦ Λεσβίου καὶ τοῦ Ζαφείριου Ζαφειρόπουλου. Σ' ἐκείνη τὴν περίπτωσιν, οἱ ἀντεγκλήσεις δὲν ἐπικεντρώνονταν τόσο στὰ προσδοκώμενα ἔσοδα ἀπὸ τίς πωλήσεις τῶν ἐκδιδόμενων μουσικῶν βιβλίων, ὅσο στὶς ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῆς ψαλτικῆς ἐξασφαλιζόμενες ἀντίστοιχες προσόδους τῶν δύο μουσικοδιδασκάλων. Ζαφείριος καὶ Λέσβιος γνωρίζονταν παλαιόθεν· ἡ μουσικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ πορεία τους εἶχε ἀρκετὰ κοινὰ στοιχεῖα. Αὐτὸ ποῦ δὲν ἔχει ὡς τώρα ἐπισημανθεῖ εἶναι ὅτι ἡ δραστηριότητα ἀμφοτέρων πρέπει κάποια στιγμή νὰ ἔφτασε σὲ ἓνα κρίσιμο σημεῖο «ἐπικίνδυνος» ἐπικάλυψης. Ὁ Ζαφείριος, γνωστὸς εὐρύτερα ὡς Ζαφείριος ὁ Σμυρναῖος, ἀρχικὰ δραστηριοποιεῖτο διδασκτικὰ (ὅπως ἀποδείχθηκε καὶ ἀπὸ τὴν πρόσφατη μουσικολογικὴ ἔρευνα) στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀργοσαρωνικοῦ (καὶ στὴ συνέχεια, βέβαια, στὸ Ναύπλιο καὶ στὴν Ἀθήνα)· στὴν ἴδια περιοχὴ ἐθήτευε καὶ ὁ Λέσβιος καὶ τὰ

(ὁμοειδῆ) ἐπιτηδεύματά τους ἀναπόφευκτα «συγκρούστηκαν». Διαβάζοντας τις αἰτιάσεις τοῦ Ζαφείριου πρὸς τὸν Λέσβιο [στὸ βιβλίδιο τοῦ πρώτου Ὁ Γ. Λέσβιος καὶ τὸ Λέσβιον αὐτοῦ σύστημα (1842)] δὲν μποροῦμε νὰ μὴ σταθοῦμε ἰδιαίτερα σ' ὅσα (ἀνήσυχος) ἐπεσήμαινε ὁ ἐν λόγῳ μουσικοδιδάσκαλος σχετικὰ μὲ τοὺς μαθητὲς τοῦ «ἀντιπάλου» του: «Ἄλλὰ τί πρῶτον καὶ τί ὕστερον νὰ ἐλεεινολογήσῃ τις ἐκ τοῦ ἐλεεινοῦ καὶ τερατώδους συστήματός του; Τὴν παχυλὴν ἀμάθειαν καὶ πλάνην τοῦ ἐφευρετοῦ, ἢ τὸν ὄγκον τῶν μεγαλοῤῥημοσυνῶν του; Ἐν τῇ Ἀγγελίᾳ του ὁ μουσικὸς λέγει, “χάρις εἰς πολλοὺς μαθητὰς τῆς μεθόδου μας, καὶ εἰς πολλοὺς μάλιστα πρότερον εἰς ἡμᾶς ἐναντίους κ.τ.λ.” [...] Δὲν μᾶς ἀναφέρει δὲ ἓνα ἐξ αὐτῶν ὅς τις παρεδέχθη τὰς μωρολογίας τῆς ψευδομεθόδου του διὰ νὰ τὸν γνωρίσωμεν καὶ ἡμεῖς; λέγει ὅτι, “ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐτελειοποιήθησαν μαθηταὶ ἀρχάριοι κ.τ.λ.”. Ἄλλὰ δὲν μᾶς ὀνομάζει τινὰς καὶν τούτων, διὰ νὰ γνωρισθῆ τὸ δέντρον ἐκ τοῦ καρποῦ, ὁ ἐφευρετὴς ἐκ τῶν πραγματικῶν προόδων, καὶ ἢ τῆς νέας Γραφικῆς μουσικῆς ἐφεύρεσις ἐκ τῶν τερατωδῶν καὶ γελοίων σημείων;». Στὴν ἀντίστοιχη «ἀπάντησῆ» του ὁ Λέσβιος «χτυπᾷ» τὸν Ζαφείριο σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ «εὐαίσθητο σημεῖο»: «...πολλοὺς κ. Ζαφείριε, καὶ τινὰς ἐκ τῶν μαθητῶν Σου αὐτῶν, ὡς τὸν Οἰκονόμον Κ. Θεόδωρον Σπετζιώτην [...] Λαμβάνω δὲ ὅλον τὸ θάρρος νὰ Σε εἰπῶ Κύριε Ζαφείριε ὅτι καὶ πολλοί, ἀπὸ τοὺς μαθητὰς Σου ἐδιδάχθησαν τὴν μέθοδόν μου, οἵτινες φοβούμενοι τὴν σκληρότητα, τὰς ἐπιπλήξεις καὶ τὰ ἐμπόδιά σου ἤρχοντο κρυφίως τὴν νύκτα πολλάκις καὶ ἐδιδάσκοντο»...

* * *

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ Λέσβιο σύστημα ὑπῆρξε μία ἀμφιλεγόμενη μέθοδος καταγραφῆς –κυρίως (ἀλλὰ καὶ γενικότερης προσέγγισης)– τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ποὺ προκάλεσε ποικίλες ἀντιδράσεις καθ' ὅλο (σχεδόν) τὸν 19^ο αἰῶνα. Παρότι ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα –ἐξ ὀρισμοῦ– μουσικὸ ζήτημα (καὶ μάλιστα ἐξειδικευμένο), εἶναι σαφές ὅτι ἡ (ἐκ τῶν ὑστέρων ἔστω) θεώρησή του μέσα στὸν ἱστορικὸ χωρὸχρόνο του, καθὼς καὶ ἡ ἀνάλυσή του βάσει τῶν κοινωνικῶν συμφραζομένων του, ἀναδεικνύει περαιτέρω πτυχές του. Ὅρισμένες εἶχαν ἤδη, σποραδικά, ἐπισημανθεῖ ἀπὸ νωρίς, καθὼς προέβαλαν συνεχῶς κατὰ τις περὶ αὐτὸ διεξαγόμενες (νηφαλιότερες ἢ ἐντονότερες) συζητήσεις: παρόμοιες, ἄλλωστε, ἐπισημάνσεις τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ἔδωσαν, ἐν προκειμένῳ, τὴν καλὴ εὐκαιρία γιὰ μιὰν ἀκόμη προσέγγισή τοῦ

θέματος. Ἡ ἀπόπειρά μου κατ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν —μέσω τοῦ παρόντος κειμένου— προσέγγιση, ἦταν νὰ παρουσιάσω —ἀδρομερῶς— τὸ σύνολο τῶν προκυπτουσῶν (παράπλευρων) παραμέτρων τοῦ θέματος (χωρίς, βέβαια, νὰ ἰσχυρίζομαι ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐντοπισθοῦν καὶ ἄλλες πού, ἐνδεχομένως, διέλαθαν τῆς προσοχῆς μου)· ἡ συνεκτίμησή τους κατὰ τὴν ἀμιγῶς μουσικολογικὴ ἐξέταση τοῦ ζητήματος (ἐγχείρημα πάνω στὸ ὅποιο ἐργάζομαι ἀπὸ καιρὸ) ἀποτελεῖ μονόδρομο γιὰ τὸ «ἐφετόν»: τὴν πολὺπλευρὴ καὶ σφαιρικὴ ἐρμηνεία, τὴν οὐσιαστικὴ καὶ πραγματικὴ κατανόηση τοῦ Λεσβίου συστήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΟΥΣΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΛΕΣΒΙΟΥ*

- Εἰσαγωγή εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς μουσικῆς τέχνης τοῦ Λεσβίου συστήματος, συντεθεισα πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδαζόντων αὐτὴν παρὰ Γεωργίου Λεσβίου τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς μεθόδου, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Λ. Παπαδοπούλου καὶ Ἰ. Λεωνίδου, 1840 [= ἐκδόσεις Βασ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1994²].
- Ἀναστασιματάριον νέον ἀργοσύντομον, περιέχον τὰ ἀναστάσιμα τοῦ ἔσπερινοῦ, ὄρθρου καὶ λειτουργίας, μετὰ τῶν ἔνδεκα ἑωθινῶν ἐν τῷ τέλει, μελοποιηθὲν παρὰ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου καὶ ἐπιδιορθωθὲν μετὰ προσθήκης παρὰ τῶν πρωτοψαλτῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας Γρηγορίου καὶ Κωνσταντίνου, ἤδη δὲ τὸ πρῶτον μετενεχθὲν εἰς τὸ Λέσβιον σύστημα παρὰ Νικολάου Ἰερωνυμίδου Κυπρίου καὶ ἐπιδιορθωθὲν παρὰ Γεωργίου Λεσβίου τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς μεθόδου, ἀναλώμασι τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Λ. Παπαδοπούλου καὶ Ἰ. Λεωνίδου, 1840.
- Ἡ μελίφωνος Τερψινόη, ἥτοι Ἀνθολογία τῶν μελωδικωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ᾠσμάτων τῶν ἀκολουθιῶν ἔσπερινοῦ, ὄρθρου, λειτουργίας, Μ. Τεσσαρακοστῆς, Πάσχα κ.τ.λ. καὶ εἰρμῶν τινων καλοφωνικῶν

* Πρβλ. καὶ Γεωργίου Ἰ. Χατζηθεοδώρου, Βιβλιογραφία τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Περίοδος Α' (1820-1899), Θεσσαλονίκη 1998, ἀριθμοὶ 230, 31, 44, 51, 71, 92, 100, 101, 106, 301, 253. Εὐστρατίου Π. Χατζηπαποστόλου, «Γεώργιος ὁ Λέσβιος καὶ τὸ σύστημά του», ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Ποιμένος, Μυτιλήνη, τύποις καλλιτεχνικοῦ «Πρωϊνῆς», 1937, σ. 21.

ἐν τῷ τέλει, μελοποιηθέντων ὄλων τούτων κατὰ διαφόρους καιροὺς ὑπὸ διαφόρων παλαιότερων μουσικοδιδασκάλων, μεταποιηθέντων δὲ τᾶν ἑκ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ Λέσβιον καλούμενον σύστημα τῆς μουσικῆς παρὰ τοῦ ἰδίου ἐφευρετοῦ αὐτοῦ κ.κ. Γεωργίου τοῦ Λεσβίου καὶ ἤδη τὸ πρῶτον ἐκδοθέντων, ἐπιμελεία καὶ δαπάνη τοῦ σεβασμιωτάτου προέδρου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος ἀγίου Εὐβοίας κ.κ. Νεοφύτου καὶ τοῦ φιλομούσου κ.κ. Σταυράκη Ἀ. Ἀναγνώστου τοῦ Λεσβίου, εἰς τόμους δύο, τόμος πρῶτος, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Θ.Β.Χ. Παναγιώτου, 1847.

Ἡ μελίφωνος Τερψινόη, ἥτοι Ἀνθολογία τῶν μελωδικωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ᾠμάτων τῶν ἀκολουθιῶν ἑσπερινοῦ, ὄρθρου, λειτουργίας, Μ. Τεσσαρακοστῆς, Πάσχα κ.τ.λ. καὶ εἰρμῶν τινων καλοφωνικῶν ἐν τῷ τέλει, μελοποιηθέντων ὄλων τούτων κατὰ διαφόρους καιροὺς ὑπὸ διαφόρων παλαιότερων μουσικοδιδασκάλων, μεταποιηθέντων δὲ τᾶν ἑκ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ Λέσβιον καλούμενον σύστημα τῆς μουσικῆς παρὰ τοῦ ἰδίου ἐφευρετοῦ αὐτοῦ κ.κ. Γεωργίου τοῦ Λεσβίου καὶ ἤδη τὸ πρῶτον ἐκδοθέντων, ἐπιμελεία καὶ δαπάνη τοῦ σεβασμιωτάτου προέδρου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος ἀγίου Εὐβοίας κ.κ. Νεοφύτου καὶ τοῦ φιλομούσου κ.κ. Σταυρ. Ἀ. Ἀναγνώστου τοῦ Λεσβίου, εἰς τόμους δύο, τόμος δεύτερος, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Θ.Β.Χ. Παναγιώτου, 1848.

Ἡ πνευματικὴ Σάλπιγξ, ἥτοι Εἰρμολόγιον τῶν Καταβασιῶν τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, ἐξηγηθὲν ἐκ τοῦ παλαιοῦ εἰς τὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σύστημα παρὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἥδη δὲ τὸ πρῶτον μετενεχθὲν εἰς τὸ Λέσβιον σύστημα παρὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου Γεωργίου Λεσβίου τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς μεθόδου, ἀναλώμασι τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, Ἀθήνησι, τύποις Νικολάου Ἀγγελίδου, ὁδὸς Ἑρμού παρὰ τῇ Καπνικαρέᾳ, 1856.

Ἡ τερψίφωνος Λύρα, ἥτοι Εἰρμολόγιον σύντομον Πέτρου τοῦ Βυζαντίου, ἥδη τὸ πρῶτον μετενεχθὲν ἐκ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ Λέσβιον σύστημα παρὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου Γεωργίου Λεσβίου τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς μεθόδου, ἀναλώμασι τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, ἐν Ἀθήναις, τύποις Φ. Καραμπίνη καὶ Κ. Βάφα, 1860 [καὶ με χρονολογία· 1861].

Τὸ νέον ἐκκλησιαστικὸν Κύμβαλον, ἥτοι Δοξαστᾶριον σύμμικτον καὶ συντεταγμένον ἐξ εἰρμολογικοῦ μέλους καὶ στιχηρατικοῦ, περιέχον ἅπαντα τὰ τοῦ ἑσπερινοῦ, ἀποστίχων καὶ αἰνῶν, δοξαστικά καὶ ἀπο-

λυτικά και κοντάκια όλων τῶν δεσποτικῶν, θεομητορικῶν καὶ ἑορταζομένων ἀγίων τοῦ ὄλου ἑνιαυτοῦ, ἔτι δὲ καὶ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, ληφθησομένων ἐκ τῶν Δοξασταρίων Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, Κυψέλης τοῦ Στεφάνου, Στιχηραρίων Ἰακώβου καὶ Κωνσταντίνου πρωτοψαλτῶν καὶ Νικολάου πρωτοψάλτου τῆς Σμύρνης, ἤδη μετενεχθὲν ἐκ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ Λέσβιον σύστημα τῆς μουσικῆς παρὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου Γεωργίου Λεσβίου τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς μεθόδου, ἀναλώμασι τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, εἰς τόμους δύο, τόμος πρῶτος, Ἀθήνησι, τύποις Π. Β. Μωραϊτίνη, 1863.

Τὸ νέον ἐκκλησιαστικὸν Κύμβαλον, ἦτοι Δοξαστάριον σύμμικτον καὶ συντεταγμένον ἐξ εἰρμολογικοῦ μέλους καὶ στιχηραρικοῦ, περιέχον ἅπαντα τὰ τοῦ ἑσπερινοῦ, ἀποστίχων καὶ αἰνῶν, δοξαστικά καὶ ἀπολυτικά καὶ κοντάκια ὅλων τῶν δεσποτικῶν, θεομητορικῶν καὶ ἑορταζομένων ἀγίων τοῦ ὄλου ἑνιαυτοῦ, ἔτι δὲ καὶ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, ληφθησομένων ἐκ τῶν Δοξασταρίων Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, Κυψέλης τοῦ Στεφάνου, Στιχηραρίων Ἰακώβου καὶ Κωνσταντίνου πρωτοψαλτῶν καὶ Νικολάου πρωτοψάλτου τῆς Σμύρνης, ἤδη μετενεχθὲν ἐκ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ Λέσβιον σύστημα τῆς μουσικῆς παρὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου Γεωργίου Λεσβίου τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς μεθόδου, ἀναλώμασι τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, εἰς τόμους δύο, τόμος δεύτερος, Ἀθήνησι, τύποις Π. Β. Μωραϊτίνη, 1863.

Ἀναστασιματάριον ἀργοσύντομον, περιέχον τὰ ἀναστάσιμα τοῦ ἑσπερινοῦ, ὄρθρου καὶ λειτουργίας, μετὰ τῶν ἑνδεκα ἑθνητῶν καὶ τιῶν ἄλλων ἐν τῷ τέλει, μελοποιηθὲν παρὰ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου καὶ ἐπιδιορθωθὲν μετὰ προσθήκης παρὰ τῶν πρωτοψαλτῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας Γρηγορίου καὶ Κωνσταντίνου, ἤδη δὲ τὸ δεύτερον ἐπιδιορθωθὲν καὶ ἐκδοθὲν παρὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου Γεωργίου Λεσβίου τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς μεθόδου, ἀναλώμασι Σταυράκη Ἀ. Ἀναγνώστου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Π. Β. Μωραϊτίνη (ἐν ὁδῷ ἁγ. Μάρκου καὶ Μιλτιάδου), 1865.

Ἡ Λεσβία Σαπφῶ, ἦτοι ἀσματολόγιον περιέχον ἐξωτερικὰ ἄσματα εἰς ὕφος ἑλληνικόν, εὐρωπαϊκόν καὶ τουρκικόν, τονισθέντα κατὰ τὸ Λέσβιον τῆς μουσικῆς σύστημα ὑπὸ Νικολάου Δ. Βλαχάκη καὶ Σταυράκη Ἀ. Ἀναγνώστου, ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Θέμις», Ἀθήνησι 1870. Εἰσαγωγή εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς μουσικῆς τέχνης κατὰ

τὸ Λέσβιον σύστημα, συντεθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον μὲν ὑπὸ τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς μεθόδου Γεωργίου τοῦ Λεσβίου, ἤδη δέ, ἐπὶ τῇ αὐτῇ μὲν βάσει ἀλλ' ἐπὶ τὸ πλουσιώτερον καὶ εὐμεθοδέστερον ὁπωσοῦν ἀνεπεξεργασθεῖσα ὑπὸ Σταυράκη Ἄ. Ἀναγνώστου τοῦ ἐκ Μανταμάδου τῆς Λέσβου, μετατυποῦται, δαπάνη μὲν τοῦ ἰδίου, ἐπιστάσις δὲ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ν. Δ. Βλαχάκη πρεσβυτέρου, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Γλισσοῦ» (ὁδὸς Μουσῶν καὶ Λέκα), 1872 [καὶ με χρονολογία· 1871].

ἌΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΛΕΣΒΙΟΥ

Λεσβίου Γεωργίου, Ἀπάντησις πρὸς τὸν μουσικολογιώτατον πρωτοφάλη-
την κύριον Ζαφείριον Ἄ. Ζαφειρόπουλον, διδάσκαλον τῆς ἐκκλησια-
στικῆς μουσικῆς, ἐν Ἀθήναις, τὴν 26 Ἰουνίου 1842 [= ΜΠΟΥΓΑ-
ΤΣΟΥ, Ἀπόψεις, σσ. 159-174]

Λεσβίου Γεωργίου, Ὁ τέταρτος θρίαμβος τοῦ Λεσβίου συστήματος τῆς
μουσικῆς κατὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσικομονοπωλείου καὶ
συντροφίας, ἡ ἢ ἀνασκευὴ τῆς κατὰ τῶν μουσικῶν βιβλίων τοῦ Λε-
σβίου συστήματος πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου, Ἀθήνησιν, ἐκ τῆς τοῦ
Ἡλία Χριστοφορίδου τυπογραφίας, ἀγαθῇ τύχῃ, ἐν Ἀθήναις, τὴν 18
Σεπτεμβρίου 1848.

ΣΧΕΤΙΚΑ, ΠΡΩΤΟΓΕΝΗ, ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Ἡ Ἐφορία τοῦ Σχολείου τῆς Μουσικῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας», Γενικὴ
Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους Γ', ἀριθ. 30, ἐν Αἰγίνῃ Σάββατο 28
Ἀπριλίου 1828, σ. 126 [ἐν Αἰγίνῃ, τῇ 16 Μαρτίου 1828] [= ΒΑΚΑ-
ΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ πρώτη ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ σχολή, σσ. 171-173].

Κ[οκκινάκης] Κ[ωνσταντίνος], «Πρὸς τὸν Συντάκτην τῆς Γενικῆς
Ἐφημερίδος», Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους Γ', ἀριθ. 46, ἐν
Αἰγίνῃ Τετάρτη 27 Ἰουνίου 1828, σσ. 191-192 [ἐν Αἰγίνῃ, τῇ 12 Ἰου-
νίου 1828].

Ὁ Γ. Λέσβιος καὶ τὸ Λέσβιον αὐτοῦ σύστημα, ὑπὸ Ζ. Ἄ. Ζαφειροπούλου,
διδασκάλου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυ-
πογραφίας Χρήστου Ἀναστασίου, 1842 [ἐν Ἀθήναις τὴν α' Ἀπριλί-
ου 1842] [= ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, Ἀπόψεις, σσ. 145-158].

Ἐγκύκλιοι Πατριάρχῃ Ἀνθίμου τοῦ Σ'

- ἔτους 1846 [: ΛΕΣΒΙΟΥ, Ὁ τέταρτος θρίαμβος, σσ. γ'-ε'. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙ-

- ΝΟΥ, *Σύντομος έκθεσις*, σσ. 15-16. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολαί*, σσ. 343-344. ΧΑΤΖΗΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, Γεώργιος ὁ Λέσβιος, σσ. 9-10. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ πρώτη ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ σχολή, σ. 180 (τμήμα). ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, *Ἀπόψεις*, σσ. 119-121].
- ἔτους 1848 [: *Πανδέκτη* 1 (1850), σσ. ια'-ιδ'. ΨΑΧΟΥ, *Ἐπιστολμαία διατριβή*, σ. 6].
- Ἐπιστολὴ (ἀπὸ 1^{ης} Ἰουνίου 1848) τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Σ' [: ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, *Ἀπόψεις*, σ. 98].
- Ἐπιστολὲς Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων (ἀπὸ 15^{ης} Ἰουνίου καὶ 6^{ης} Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1848) [: ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, *Ἀπόψεις*, σσ. 101-107].
- Σύντομος έκθεσις κατὰ τῆς γραφικῆς μουσικῆς τοῦ Λεσβίου συστήματος, ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Κωνσταντίνου τοῦ Πελοποννησίου, ἐν Ἀθήναις, τύποις Χρήστου Ἀ. Δούκα (ὁδὸς Ἐρμού), 1849 [Ἀθήναι, τῆς 3 Ἰανουαρίου 1849] [= ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, *Ἀπόψεις*, σσ. 175-190].*

ΆΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

- Ἀντωνίου ἱερομονάχου, μουσικοδιδασκάλου, «Παράθεσις τῆς Βυζαντινίδος, πρὸς τὴν Αἰγινίτιδα Μουσικὴν», Ἀναστασιματάριον ἀργοσύντομον, περιέχον τὰ ἀναστάσιμα τοῦ ἑσπερινοῦ, ὄρθρου καὶ λειτουργίας, μετὰ τῶν ἑνδεκα ἑωθινῶν καὶ τινων ἄλλων ἐν τῷ τέλει, μελοποιηθὲν παρὰ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου καὶ ἐπιδιορθωθὲν μετὰ προσθήκης παρὰ τῶν πρωτοψαλτῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας Γρηγορίου καὶ Κωνσταντίνου, ἤδη δὲ τὸ δεύτερον ἐπιδιορθωθὲν καὶ ἐκδοθὲν παρὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου Γεωργίου Λεσβίου τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς μεθόδου, ἀναλώμασι Σταυράκη Ἀ. Ἀναγνώστου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Π. Β. Μωραϊτίνης (ἐν ὁδῷ ἁγ. Μάρκου καὶ Μιλτιάδου), 1865, σσ. 309-312 [ἐν Σκοπέλω, 1830 κατὰ μῆνα Ἰανουάριον].
- Ἀναγνώστου Σταυράκη Ἀ., *Ἡ λεσβιάς ὠδὴ, ἡ ἱστορικὸν ἐγκώμιον τῆς νῆσου Λέσβου, μετὰ σχολίων, καὶ παραινήσεως, καὶ χωρογραφικοῦ πίνακος ἐν τῷ τέλει, ἐν Σμύρνη [...]* 1850, κυρίως σσ. 62-63 καὶ 94-95.

ΜΕΛΕΤΕΣ

(μνεία κατά χρονολογική σειρά)

ΒΑΣΙΚΕΣ

Χατζηαποστόλου Εύστρατίου Π., «Γεώργιος ὁ Λέσβιος καὶ τὸ σύστημά του», ἀνάτυπον ἐκ τοῦ *Ποιμένος*, Μυτιλήνη, τύποις καλλιτεχνικοῦ «Πρωϊνῆς», 1937.

Γκρέκα Ἰωσήφ, «Ἐντεχνα τραγούδια στὴν πρώτη μουσικὴ σχολὴ τῆς Αἴγινας», *Κῆρυξ τῆς Αἰγίνης*, ἔτος Γ', ἀρ. φύλλου 30, Ἰούνιος 1949, σσ. 93-94.

Κωνσταντινίδου Χρήστου Γ., *Ἡ Αἴγινα στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια*, Ἀθήνα 1968, σσ. 54-59 [= Καρύδη Μερκουρίου Ἀ., *Ἡ ἱστορία τῆς Αἴγινας*, Ἀθήνα 1979, σσ. 81-86].

Κοφτεροῦ Δημ.-Τζελατῆ Στ., «Λεσβιακὴ μουσικὴ γραφὴ», *Τὰ Μανταμαδιώτικα*, τεῦχος 5-6, χρόνος Β', Ἰούλιος-Ὀκτώβριος, Ἀθήνα 1980, σσ. 68-70.

[Θέμελη] Χρυσοστόμου, μητροπολίτου Μεσσηνίας, «Ὁ Εὐβοίας Νεόφυτος καὶ τὸ “Λέσβιον” μουσικὸν σύστημα», *Ἐκκλησία* 62 (1985), σσ. 70-73, 115-119.

Βακαλοπούλου Ἀποστόλου Ε., «Ἡ πρώτη ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ σχολὴ καὶ τὸ πρῶτο ἐκκλησιαστικὸν σχολεῖο στὴν Ἑλλάδα ἐπὶ Καποδίστρια», *Τμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Ἰωάννη Ὁρ. Καλογήρου (Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς, Τμῆμα Ποιμαντικῆς)*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 167-189.

Μπουγάτσου Ἰωάννου Δ., *Αἱ ἀπόψεις τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων περὶ τῆς τετραφωνίας καὶ τοῦ Λεσβίου συστήματος*, Ἀθήναι 1993 [ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Ἐκκλησία*].

Κωνσταντινίδη Ἀντωνίου Ἰ., «Ὁ Κωνσταντῖνος Βυζάντιος πρωτοψάλτης καὶ ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ ζητήματος τῆς τετραφωνίας καὶ τοῦ Λεσβίου συστήματος», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, τεῦχος 788, σσ. 477-491 [καὶ ἀνάτυπο· Θεσσαλονίκη 2001].

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΕΣ

Παπαδοπούλου Γεωργίου Ἰ., *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι*

- τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὕμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι, ἐν Ἀθήναις 1890 [= ἐκδόσεις «Κουλτούρα», Ἀθήνα 1977²], σσ. 342-345, [καὶ 166, 176, 341, 356, 358, 359, 375, 383, 441, 467].
- Παπαδοπούλου Γεωργίου Ἰ., *Ἱστορική ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς (1-1900 μ.Χ.)*, Ἀθήναι 1904 [= ἐκδόσεις «Τέρτιος», Κατερίνη 1990²], σσ. 228-230 [καὶ 164, 231].
- Βλάχου Χρίστου Γ., «Τὰ διάφορα συστήματα τῆς ἑλληνικῆς παρασημαντικῆς. Εἶνε δυνατόν νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν γραμμικὴν παρασημαντικὴν;», *Φόρμιγξ*, περίοδος Β', ἔτος Α', ἀριθμὸς 19-20, Ἀθήναι 15-31 Δεκεμβρίου 1905, σσ. 7-8.
- Ψάχου Κ. Ἀ., «Ἐξ οἰκείων τὰ βέλη», *Φόρμιγξ*, περίοδος Β', ἔτος Α', ἀριθμὸς 21-22, Ἀθήναι 15-31 Ἰανουαρίου 1906, σσ. 1-2.
- Βλάχου Χρίστου Γ., «Ἀπάντησις εἰς τὸ ἄρθρον “Ἐξ οἰκείων τὰ βέλη” τοῦ κ. Κ. Ψάχου», *Φόρμιγξ*, περίοδος Β', ἔτος Β', ἀριθμὸς 1-2, Ἀθήναι 1-15 Ἀπριλίου 1906, σσ. 3-5.
- Ψάχου Κ. Ἀ., «Ἐπιστολιμαία διατριβή», *Φόρμιγξ*, περίοδος Β', ἔτος Δ' (ΣΤ'), ἀριθμὸς 21-22, Ἀθήναι 15-28 Φεβρουαρίου 1909, σσ. 5-6.
- Συναδινού Θ., *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς μουσικῆς*, Ἀθήναι 1919, σ. 125.
- Λυκούδη Στυλ. Ἐμμ., «Ἡ Καποδιστριακὴ Αἴγινα. Τὸ Αἰγιναιῶν Ὠδεῖον», *Κῆρυξ τῆς Αἰγίνης*, ἔτος Α', ἀριθ. φύλλου 11-12, Δεκέμβριος 1947, σσ. 4-5.
- Παπαδημητρίου Κωνστ., *Τὸ μουσικὸν ζήτημα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Ἱστορική ἀνασκόπησις-Προτεινόμενῃ λύσει. Αἱ βυζαντιναὶ κλίμακες, μὲ 27 μουσικὰ ὑποδείγματα, βυζαντινὰ καὶ δημώδη, εἰς εὐρωπαϊκὴν σημειογραφίαν, ἐν Ἀθήναις, τύποις Π. Δ. Σακελλάριου, 1921, σ. 9.*
- Βαλληνοῦ Ἀποστόλου Ἀ., «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τὴν τελευταίαν 150ετίαν», *Ἐκκλησία* 49 (1972), σσ. 91-94.
- Λεοντῆ Δημητρίου Π., «Λέσβιοι βάρδοι τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς», *Λεσβιακά. Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν* 10 (1987), σσ. 170-175 [καὶ ἀνάτυπο· Μυτιλήνη 1987].
- Κούκου Ἐλένης Ε., *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία (1827-1832). Β' Τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς Αἰγίνης*, Ἀθήνα 1989³.
- Παπαδοπούλου Γεωργίου Ἰ., *Λεξικὸν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 1995, σσ. 143-147.

Ρωμανοῦ Καίτης, *Ἐθνικῆς μουσικῆς περιήγησις 1901-1912. Ἑλληνικά μουσικά περιοδικά ὡς πηγή ἔρευνας τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς μουσικῆς*, Μέρος I, [Ἀθήνα] 1996, σσ. 239-243.

Σταμάτη Κώστα Μιχ., *Αἶγινα: Ἱστορία-Πολιτισμός*, τόμος δεύτερος, ἀπὸ τῆς 12 Ἰανουαρίου 1828 μέχρι σήμερα, Ἀθήνα 1998, σσ. 134-138.

Τερζοπούλου Κωνσταντίνου, πρεσβυτέρου Οἰκονόμου, *Ὁ πρωτοφάλτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Κωνσταντῖνος Βυζάντιος († 30 Ἰουνίου 1862)· ἡ συμβολή του στὴν ψαλτικὴ τέχνη*, Ἀθήναι 2004, σσ. 121, 141-143, 147, 229.

Κουλικούρδη Γεωργίας Π., *Αἶγινα III. Τοπογραφικὰ καὶ ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ νεότερη πόλη (1800-1828)*, Ἀθήνα 2006, σσ. 43, 193-194, 198-199.

ΠΡΟΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΗΜΕΤΕΡΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., *Ἡ ψαλτικὴ τέχνη στὴν Αἶγινα. 1. Εὐάγγελος Χ. Μαρίνης (1890-1977)*, Ἀθήναι 1995, σσ. 11-14 (καὶ ὑποσημ. 3-4, 6-7).

Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., «Σχολὴ ψαλτικῆς στὴν Αἶγινα καὶ ἱερατικὴ σχολὴ στὸν Πόρο ἐπὶ Καποδίστρια. Πρωτογενεῖς παρατηρήσεις μὲ ἀφορμὴ ἓνα “πανηγυρικόν”», *Ἡ Αἶγιναία. Περιοδικὴ πολιτιστικὴ ἔκδοση*, τεῦχος 1, Αἶγινα, Ἰανουάριος-Ἰούνιος 2000, σσ. 99-102 (καὶ ὑποσημ. 6, 8).

Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., «Περὶ τὴν καταλογογράφηση τῶν μουσικῶν χειρογράφων τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδος», *Μουσικολογία. Περιοδικὴ ἔκδοση μουσικῆς θεωρίας καὶ πράξης*, τεῦχος 16, Ἀθήνα 2002, σσ. 145 καὶ 158 (ὑποσημ. 21).

Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., *Ὁ πολυέλεος στὴν βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μελοποιία*, Ἀθήναι 2003, σσ. 467-468.

Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Νησιωτικὴ Ἑλλάς. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων μουσικῶν κωδίκων τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν, τῶν ἱερῶν ναῶν, ὡς καὶ λοιπῶν συλλογῶν τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδος*, τόμος Α': Ὑδρα, Ἀθήναι 2005, σσ. 212-213 (ὑποσημ. 45), 259-263 (καὶ ὑποσημ. 52).

ΛΟΙΠΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Κωνσταντινίδου Ίωάννου Χρ., *Ο Ίωάννης Καποδίστριας θεμελιωτής τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαιδεύσεως*, Ἀθήναι 1976.
- Κωνσταντινίδου Ἐμμανουήλ Ἰ., *Ἡ ἀνακήρυξις τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας (1850) καὶ ἡ θέσις τῶν μητροπόλεων τῶν «Νέων Χωρῶν» (1928)*, ἐν Ἀθήναις 1983 [*Ἐρευναι περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 3*].
- Κωνσταντινίδου Ἐμμανουήλ Ἰ., *Ἰωάννης Καποδίστριας καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ του πολιτικὴ*, Ἀθήναι 1990.
- Χώρα Γεωργίου Ἀθ., *Μουσικὴ παιδεία καὶ ζωὴ στὸ Ναύπλιο (18^{ος}-20^{ος} αἰῶνας)*, Ναύπλιον 1994, σσ. 23-30 καὶ 141 (ὑποσημ. 36-46).

